

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК94(477)(091)

Кривошея О.В.

Тестаменти як джерело до історії духовенства

Тестаменти розглядаються як важливі історичні джерела приватно-правового походження, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності.

Ключові слова: тестамент, заповіт, історичне джерело, генеалогія, духівниця.

Загальновідомо, що тестаменти чи заповіти є важливим історичним джерелом приватно — правового походження [1], які мають високу ступінь інформативності і репрезентативності. Вони є яскравим проявом людської думки, в яких зафіксовані основні економічні, духовні, соціальні та політичні здобутки конкретної особистості як результат її життєвої діяльності. Можна погодитися з тим, що «мотив створення подібних документів є основою їх достовірності» [2,265].

Незаперечною є думка про високу репрезентативність заповітів для генеалогічних досліджень, адже в них «простежується вся система родинних зв'язків» [2,265]. В архівосховищах зберігається їх значна кількість, але попри велике значення як джерела вони використовуються як попередниками, так і сучасними дослідниками не так часто.

Гумілевський згадував заповіти священика микольського бакланського Федора Ігнатовича 1716 р. [3,189], митрополита рязанського і муромського Стефана Яворського [4,175], опублікував частину заповіту священика рогоського Лавріна Іскричевського 1739 р. [5,81], повністю заповіт священика воскресенської церкви Стефана Григоровича 1651 р. [3,61]

Документами особистого походження є заповіти, яким значну увагу надавав ще О.Лазаревський [8], який сам опублікував тестамент полтавського полковника Іскри [7], використовував духовні заповіти у своїх працях. Так, в «Очерках старейших дворянских родов Черниговской губернии» використано витримки з 8 приватно — правових актів

доби Гетьманщини: мешканця чубківського Стародубського полку Микити Липи (1668 р.) [8,61 – 63], вдови бунчукового товариша Євдокії Опанасівни Гамалії (1755 р.) [8,76 – 77], генерального судді Івана Бороздни (бл. 1740) [8,81 – 82], графа Гаврила Владиславовича Рагузинського (1739) [8,83 – 84], полковника чернігівського Якова Кіндратовича Лизогуба (1698) [8,106], вдови генерального осавула Марії Яківни Бутович (1737) [8,114 – 115], бунчукового товариша Степана Степановича Бутовича (1746) [8,116 – 120], вдови протопопа новгород – сіверського Параски Костянтинівни Заруцької [8,126 – 127]. Опублікував тестамент ніжинського протопопа Павла Сленга [9], священника микольського стародубського Романа Ониськовича Ракушки – Романовського 1701 р., священника верківського Василя Семионовича 1692 р, семяновського Семена Єфремовича 1708 р. [10].

М.Костантинович опублікував заповіти Олександра Колчицького [11], Кирила Лобисевича [12,544 – 548], Марії Федорівни Корницької [12,571 – 575], повторив публікацію заповітів Микити Липи, графа Гаврила Владиславовича Рагузинського, Давида Пушкаренка [12557 – 562,748 – 751,826 – 827]. Для нашої проблематики важливою є публікація тестаменту Федора Калиновського [12,768 – 770].

А.Стороженко опублікував тестамент переяславського полковника Дмитрашки – Райча [13,163 – 171], лубенського полковника Леонтія Свічки [14,494 – 497], частину із заповітів Максима Передерія та Івана Хімченка [14,35,36,38,39].

Заповіти значкового товариша Стародубського полку Василя Матвійовича Журмана [15,97 – 111] і його вдови Єфросинії Іванівни Губчич, яка була в другому шлюбі за Іваном Семеновичем Лашкевичем [15,112 – 117] опублікував В.Л.Модзалевський.

В Генеральних слідствах про маєтності, хоча і рідко, але все ж наводилися тестаменти як документи, що підтверджували права на ті чи інші маєтності. В слідстві про маєтності Чернігівського полку опубліковані три тестаменти: Адама Киселя, священника любецького Григорія Прокоповича, товариша полку Чернігівського Дем'яна Посудевського [16].

В сучасних умовах Ю.Мицик розпочав публікацію тестаментів заповітом генерального обозного І.Волевача, ввів до наукового обігу тестамент гадяцького полковника Криницького, потім І.Ситий – полковника Якова Лизогуба [17]. Найбільш активно публікації здійснює С.Павленко, який помістив 21 документ під рубрикою «Тестаменти» [18] у своєму фундаментальному виданні, яке стосується доби гетьманату Івана Мазепи. З них 20 – це повторна публікація з рідкісних видань. Вперше до наукового обігу введений заповіт Григорія Михайловича Гамалії (№ 816). Два з документів (№ 810, «розпорядження за тестаментом Івана Хімченка» – лише цитата з духовного заповіту і № 826 «заповіт охочепіхотного полковника Дмитра Чечеля» – лист чи «пам'ять») не є тестаментами. Крім видання текстів заповітів розпочатий і аналіз тестаментів як історичних джерел (А.Попружна [19], О.Кривошея [20]).

Аж до XV ст. всі приватні та державні документи, що мали правову силу називалися листами та грамотами. В XV ст. ми зустрічаємо термін «духівниця» – акт розпорядження своєю власністю на випадок смерті. Спочатку вони були словесними, а вже потім писемними. В «Руській

Правді» духівниця була скоріше домовленістю між членами родини, ніж виявом волі заповідача.

За Литовським Статутом спадкування ґрунтувалося на родинних підставах. У ранньому німецькому праві заповіт не знаний, але пізніше він там все ж таки з'явився [21,XXX].

Майже всі норми цивільного права Литовського Статуту, російського законодавства, магдебурзького та звичаєвого права Гетьманщина зробила чинними і запровадила до свого законодавства. «Права, за якими судиться малоросійський народ» — перший відомий в історії Кодекс українського права — чітко регламентував випадки відчуження майна за тестаментом, також були визначені категорії осіб, які не мали права заповідати та спадкувати. Право складати заповіт належало кожній людині крім неповнолітніх, психічно хворих, глухих, німих, сліпих від народження, марнотратників, засуджених за злочин до смерті, політичних злочинців, які тікали за кордон, невільників, монахів та ченців [22,216]. Позбавленими права спадкувати були євреї, відступники від християнської віри, марнотратники, п'яниці, позашлюбні діти, доньки, які вийшли заміж без згоди батьків [23,14].

Спадкове право передбачало 2 підстави — за законом і за заповітом. Спадкування за законом — це кровна спорідненість, спадкоємці за законом — природні (кровні), швагерські (своєцькі) та духовні (кумівство). Основними категоріями спадкового права «по крові» була отчизна, дідизна та рід, головною при спадкуванні, переважно, була чоловіча лінія.

Заповіт мав складатися з трьох частин: начального протоколу, основного тексту та кінцевого протоколу. Начальний протокол, в свою чергу, мав складатися з релігійної посвяти — інвокації, імені й титулу особи, від якої виходив документ — інтитуляції, назви особи чи осіб, якій адресується акт і привітання — салютації. До основного тексту мала входити преамбула, де йшлося про мету прийняття формульованого документом рішення, формула публічного оголошення рішення, пояснення обставин справи, заборона порушувати документ і зазначення міри покарання, розпорядження про ствердження заповіту печаткою та підписами. Кінцевий протокол знову мав релігійну форму, називав місце, час та умови складання акту, підпис і печатку [24,41].

В статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповіту вдови пирятинського протопопа Максима Губки Марії. Її чоловік був сином Федір Іванович — шляхтича, вїта пирятинського в 1692 р. [25,арк.5], а потім отамана городского пирятинського в 1698 — 1699 рр. Стосовно нього відомо, що купив млин Власа Паценка, а потім продав його Свічці. 8 березня 1699 р. отримав універсал полковника Лук'яна Свічки на куплене ним за 400 золотих млинове місце [25,арк.6]. Стосовно діда відоме лише ім'я Іван [14,127]. Івана Губку знаходимо в козацькому реєстрі 1649 р. в сотні Максима Городиського Корсунського полку, але для ствержувати, що це родоначальник пирятинських Губок необхідні додаткові аргументи.

Максим Федорович Губка був священиком, а потім протопопом пирятинським і чорнучським щонайменше в 1714 — 1717 рр. Отримав від полковника Савича надання с. Леяки. Помер раніше 1738 р.

Старший син Ілля був священиком Успенської церкви в Пирятині, потім місцевим протопопом щонайпізніше від 1727 р. і щонайраніше

1776 [26, арк. 469]. Молодший син Єлисей Максимович також був священником успінським пирятинським (? – 1747 – 1776 – ?). Мав одне коло спадкового млина, яке уступив у 1776 р. Чорнуському Красногирському монастирю. Якийсь їх родич Тимофій Губка був священником пирятинським вознесенським (? – 1742 – ?).

6 квітня 1738 р. вдова протопопа Максима Марія написала заповіт, з якого узнаємо, що чоловік заповів свої грунти їй. Вона ж передала їх своїм двом синам. Ілля отримав половину двору з будівлею, в якому мешкали батьки. Йому ж відійшли шинок за містом проти церкви Вознесіння, млин біля Калинового мосту навпіл з священником спаським Стефаном Федоровим, підварок (фільварок, ферма [27, 160]) на «Зарітчі», ліс під Ороб'ями Таволговський, за який в той час мав суперечку з Григорієм Тавологою, ліс під Приходьками, пайку лісу в острові (частина лісосіки між двома ділянками [28, 707]) Великому, кут Довгий біля Калинового мосту, половину поля і сіножатті біля Пирятина, половину хутору під Сирою Оржицею [14, 377].

Єлисею другу частину поля і сіножатті біля Пирятина, половину хутору під Сирою Оржицею, половину батьківського двору, в острові підварок з винокурнею, за містом підварок Горовий, на Кочерговці два підварки з садами, на Зарітчі над р. Соболицею біля гори солодовня навпіл з Ілею, ліс у Турському з садом і жилими хатами, ліс у Куквині, третій у Перудові, два ліси у Злодяжині, шостий у Великому острові з лозою, сьомий – під Усівкою, млин в одне коло на курїнській греблі, навпіл з Ілею хутір під Сирою Оржицею з усіма будівлями, полем і сіножаттю. Рогату худоби, коні, вівці також заповіла Єлисею [14, 377]. Деяка перевага у розподілі майна на користь Єлисея пояснюється тим, що від нього вимагалось відправлення церковного обряду – сорокоусту.

Кінцевий протокол тестаменту додає інформації про те, що вдова протопопа була неписьменна і замість неї підписався вікарій Данило Веремієв, затвердили заповіт бурмистр Михайло Безстульній і писар міський Михайло Пасюта.

Відомі сини Іллі Губки Семен (1720 – ?), який навчався у КМА з 1743 р. [29, арк. 191] та Іван (1733 – 1782 – ?). Останній службу розпочав з 23 червня 1762 р., значковий товариш (з 22 липня 1762 р.), військовий товариш (з 23 квітня 1779 р.) [30, арк. 8], абшитований полковий осавул (1788). Проживав в Пирятині (приход Успенської церкви [31, 70]). Одружений з донькою значкового товариша Настасією Якимівною Огранович (1742 – 1778 – ?). За нею записано 40 підданих у с. Леляках і 69 у хуторі Сирооржицькому.

Джерела та література

1. *Калакура Я.С.* Історичне джерелознавство. Підручник. – К., 2002. – С. 357; *Мицик Ю.А.* Писемні джерела з історії українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. – К., 2007. – Т. 2. – С. 544 – 545.

2. *Кривошея В.В.* Українська козацька старшина (огляд джерельної бази) // Гілея. – 2007. – Вип. 7.

3. *Гумилевский Ф.* Историко – статистическое описание Черниговское епархии. – Чернигов, 1874. – Т. 7.

4. *Гумилевский Ф.* Историко – статистическое описание Черниговское епархии. – Чернигов, 1873. – Т. 3.

5. Гумилевский Ф. Историко—статистическое описание Черниговской епархии. — Чернигов, 1875. — Т. 5.
6. Лазаревский А. Заметки об украинской старине: Духовниці // Черниговские губернские ведомости. — 1857. — № 19. — С. 159 — 162.
7. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII — XVIII в.в. Искры // Русский архив. — 1875. — Т. III. — С. 305 — 306.
8. Лазаревский А. Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии // Записки губернского статистического комитета. — Кн. 2. — Вып. 1 — 2. — Чернигов, 1868.
9. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полки Киевский и Нежиинский. — Чернигов, 1867. — Вып. II. — С. 172 — 175.
10. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Полк Черниговский — Чернигов, 1866. — Вып. I. — С. 175 — 177, 216 — 218, 264 — 265.
11. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. IV. (Дополнение) / Составил Н.Костантинович. — Чернигов, 1885. — С. 32 — 33.
12. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. III. Полк Стародубский / Составил Н.Костантинович. — Чернигов, 1875.
13. Стороженко А. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы, заметки. — К., 1900.
14. Стороженки. Фамильный архив. — К., 1908. — Т. VI.
15. Могзалевский В. Два старинных духовных завещания // Историко — литературный сборник. Посвящается Л. И. Срезневскому (1891 — 1916). — Л., 1924.
16. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 — 1730 гг. — 2 изд. — Чернигов, 1908. — С. 591 — 593, 493 — 496, 501 — 502.
17. Ситий І. Тестамент Якова Кіндратовича Лизогуба (15.05.1698 р.) // Пам'ять століть. — 1996. — № 3.
18. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упорядник С. Павленко. — К., 2007.
19. Барловська А. Духівники як культурно — історичні пам'ятки XVII — XVIII ст. // Сіверянський літопис. — 1998. — № 1. — С. 54 — 57; Попружна А. Духовні заповіді як джерело з історії благодійництва козацької старшини (за матеріалами тестаментів другої половини XVII — XVIII ст.) // Матеріали науково — практичної конференції «Культурно — релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII — початку XVIII століття». — Ніжин, 2006. — 171 — 175; її ж. До соціально — побутового портрету жінки (за матеріалами духовниць козацької старшини XVII — XVIII ст.) // Батуринські читання. 2007. Зб. наук. праць. — Ніжин, 2007. — С. 245 — 250.
20. Кривошея О.В. Духовний заповіт як історичне джерело // Гілея. — 2007. — Вип. 7. — С. 283 — 287; її ж. Духовний заповіт 1650 року обозного Війська Запорозького Івана Тихоновича Волевача як історичне джерело // Козацька скарбниця. Гетьманські читання. — Чернівці, 2006. — Вип. 3. — С. 62 — 68; її ж. Збірка духовних заповітів інституту оукопису національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського як історичне джерело // Гілея. — 2007. — Вип. 8. — С. 274 — 284; її ж. Еволюція духовних заповітів козацької старшини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 12. Серія: Історія: Збірник наукових праць. — Вінниця, 2007 — С. 78 — 81; її ж. Духовні заповіді козацької старшини як історичне джерело // Збірник наукових праць

Науково – дослідного інституту українознавства. – К., 2007. – Т. XVI. – С. 369 – 374; *Кривошея В.В., Кривошея О.В.* Козацько – гетьманська держава (до характеристики біосоціальної підсистеми) // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – Одеса, 2007. – № 16 (53). – С. 198 – 208.

21. *Вислобоков К.* Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально – політичні передумови створення. // Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. – К., 1997.

22. *Права, за якими судиться малоросійський народ.* 1743. – К., 1997.

23. *Бойко І.Й.* Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Львів, 1999.

24. *Скорейко Г.М.* Джерелознавство історії України: Конспект лекцій, методичні рекомендації, плани практичних занять. – Чернівці, 2003.

25. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ* (далі – ЦДАУК). – Ф.57. – Оп.1. – Спр.420.

26. ЦДАУК. – Ф.51. – Оп.3. – Спр.19345.

27. *Словарь української мови.* Упорядкував ... Б.Грінченко. – К., 1996. – Т. 3.

28. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1956.

29. *Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.* – Ф.160. – № 172.

30. ЦДАУК. – Ф.193. – Оп.2. – Спр.203.

31. *Астрєб М.Г.* Население Малороссии по ревизии 1729 и 1764 гг. Старшина Лубенского полка в 1777 году // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1912. – Вып. 9.

Кривошея Е.В. Тестаменти как источник к истории духовенства

Тестаменти рассматриваются как важные исторические источники частно – правового происхождения, в которых зафиксированы основные экономические, духовные, социальные и политические достижения конкретной личности как результат ее жизнедеятельности.

Ключевые слова: тестамент, завещание, исторический источник, генеалогия, духовница.

Krivosheya, E. V. Testaments as the source of the clergy history

Testaments are reviewed as important historical sources of private and legal civil origin, which contain statement of the greatest economic, spiritual social and political achievements of a certain individual as the result of activities carried out during the lifetime.

Key words: a testament, a will, a history source, genealogy, a building for various church appliances.